

N. VESELOVSKİY'NİN KIRGIZ ANLATMALARINDA RUSLARIN TÜRKİSTAN ÜLKESİNDEKİ FETİHLERİ ADLI ESERİ ÜZERİNE

ABOUT THE N. VESELOVSKIY WORK OF KYRGYZ TALE OF THE RUSSIAN CONQUESTS IN THE TURKESTAN LAND

КИРГИЗСКИЙ РАССКАЗЪ О РУССКИХЪ ЗАВОЕВАНИЯХЪ В ТУРКЕСТАНСКОМЪ КРАЙ ПО ТРУДАМ Н. ВЕСЕЛЕВСКОГО

Yrd. Doç. Dr. Ayhan ÇELİKBAY*

Özet

Rus Türkoloğu N. Veselovskiy tarafından derlenen *Kırgız Anlatmalarında Rusların Türkistan Ülkesindeki Fetihleri* adlı eser, bünyesinde dört elyazmasını barındırır. Bu elyazmaları şunlardır: 1. *Orus Leşkerining Türkistan'da Tārīh 1269-1272 Senelerde Kılğan Fütūhātı*; 2. *Hudāyār Hanning Ölenği*; 3. *Orusning Kelgeni*; 4. *CanğKoca Bāturding Tolğavı*.

Çalışmada, eserin Türkoloji çevrelerine tanıtılması ve metinlerin temel dil özelliklerine değinilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Çağdaş Türk Lehçeleri, tarihî metinler, ses bilgisi, şekil bilgisi.

Abstract

This work, compiled by the Russian Turcologist N. Veselovskiy, *The Kyrgyz Tale of the Russian Conquests on the Turkestan Land* contains four manuscripts. These manuscripts are as follow: 1. *Orus Leşkerining Türkistan'da Tārīh 1269-1272 Senelerde Kılğan Fütūhātı*; 2. *Hudāyār Hanning Ölenği*; 3. *Orusning Kelgeni*; 4. *CanğKoca Bāturding Tolğavı*.

This study aims to introduce the work to Turcology society and to touch upon the basic language features of the texts.

Key Words: Turkestan, Modern Turkic languages, historical texts, phonetics, morphology.

Краткое содержание

Сборник русского турколога Н. Веселовского "Кыргызский рассказ о русских завоеваниях в туркестанском крае" состоит из четырех исторических рукописей, название которых: 1. *Orus Leşkerining Türkistan'da Tārīh 1269-1272 Senelerde Kılğan*

* Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü.

Fütühâtları; 2. Hüdāyār HanningÖlengi; 3. OrusningKelgeni; 4. CangKoca Bâtırding Tolgavi.

Danная статья позволяет ознакомиться с рукописями и определить их основные языковые особенности, которые, в большей степени, заинтересует, а также будет весьма полезна лицам, занимающимся, непосредственно, проблемами тюркологии и исследованиям тюркских цивилизаций.

Ключевые слова: Туркестан, современные тюркские языки, исторические тексты, фонетика, морфология.

1. Giriş

Çarlık Rusyasında Türkoloji alanında birçok gramer ve sözlük çalışması, metin neşri yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Rus Türkoloğu N. Veselovskiy¹ tarafından derlenen ve 1894 yılında Doğu Dilleri Fakültesi tarafından S-Peterburg'da basılan *Kırgız Anlatmalarında Rusların Türkistan Ülkesindeki Fetihleri* adlı eserdir. Eserde dört ayrı elyazması bulunur. Bu elyazmaları şunlardır: 1. Orus LeşkeriningTürkistan'da Tārīh 1269-1272 Senelerde Kılğan Fütühâtları; 2. Hüdāyār HanningÖlengi; 3. OrusningKelgeni; 4. CangKoca BâtırdingTolgavi.

Dört elyazması, dil özellikleri bakımından birbirinden bazı farklılıklar gösterir: Hacim olarak en büyük olan birinci elyazması Çağatay, Özbek ve Kazak Türkçeleri, ikinci ve üçüncü elyazması Çağatay Türkçesi, dördüncü elyazması ise küçük istisnalarla Kazak Türkçesi özellikleri gösterir.

Toplam 125 sayfa olan eserde 108 sayfalık birinci elyazması nazım ve nesir biçiminde yazılmış olup 2298 satırdır. Nazım biçiminde yazılmış olan üç sayfalık ikinci elyazmasında üç gazelden, beş sayfalık üçüncü elyazması 89 dizeden, dokuz sayfalık dördüncü elyazması ise 175 dizeden oluşur.

Elyazmalarının orijinallerinin akıbeti hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Biz, çalışmamızda N. F. Katanov ve P. M. Melioranskiy tarafından tashih edilen ve sonuna 3 sayfalık bir düzeltme cetveli eklenen nüshadan yararlandık. Elyazmaları gün yüzüne çıkarıldıkları takdirde daha sağlam karşılaştırma imkanı verecektir.

2. Eserin Muhtevası

1885'li yıllarda Türkistan ülkesinde bulunan ve bu süre içerisinde Rusların Orta Asya'daki işgallerinin yerli halk üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığı, bu izlenimin yerli edebiyata herhangi bir biçimde yansıyor yansımadağı meselesini araştırmayı kendisi için tarihî görev addeden Rus Türkoloğu N. Veselovskiy, eserini hazırlama amacını şöyle belirtir: "... Bana göre, Rusların Türkistan ülkesinde yaptıkları fetihlerin yerli edebiyata şu ya da bu biçimde, herhangi bir derecede yansımaması mümkün değildi. Savaşın durumunu tam olarak kavramak için ise bu durumda mağdur olan diğer tarafı da dinlemek gerekir, aksi takdirde, biz sadece resmî raporlarla ve kendi katılımcılarımızın hikâyeleriyle tek taraflılığa düşeriz ve o dönemin yerli halkı, görüşleri ve faaliyetleri üzerine güvenilmez bir fikir oluştururuz. Yerli halkın hikâyelerinden, onları daha başarılı bir şekilde etkilememiz için, bildiği üzere, hükümetimizin özel bir önem verdiği pratik düşünceler çıkarabiliriz. Yani, bu tür hikâyeler bizim için öğretici anlama sahip olabilirler." (Veselovskiy, 1894: I, II).

¹ N. Veselovskiy'nin (1848-1918) hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: KOLESNİKOV, A.; KAMALOV İ. (2011). Avrasya Türkologları Sözlüğü, I. Cilt, 1. Kitap. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara, 192-193. s.

Veselovskiy, bu amacını gerçekleştirmek üzere Türkistan'da yaptığı gezilerde kendisine rehber olan Taşkentli Sart² Akram Askarov'dan konuyla ilgili kayıtlar bulması için söz alır. Bir süre sonra Akram Askarov, kendisine iki elyazması getirir. Bunlardan biri küçük, Kırgız³ (Taşkent civarı) lehçesinde, tamamlanmamış olan diğeri ise Sart lehçesinde yazılmıştır. İkincisinin yazarı çalışmasını Veselovskiy'nin Petersburg yolculuğuna yetiştirememiş ve Askarov kısa bir zamanda son kısmını kendisine, Petersburg'a göndermeyi tasarlamış, ancak nedense bu niyetini yerine getirmemiştir.

Daha sonra kendisine, çevirisi ve bazı açıklamalarıyla birlikte metin olarak *Orus Leşkerining Türkistan'da Tarih 1269-1272 Senelerde Kılğan Fütühâtları* adlı birinci elyazması verilmiştir. Mambet⁴ tarafından hikaye edilen ve oğ lu Molla Halibay Mambetov tarafından 1885 yılında istinsah edilen bu eser, Veselovskiy'in öğrencileri N. F. Katanov ve P. M. Melioranskiy taraf ından tashih edilmiştir.⁵ Elyazmalar ı içinde en büyük hacme bu eser sahiptir. Eser, 108 sayfa olup 2298 satırdan oluşur. Nazım ve nesir biçiminde yazılmıştır.

Elyazması, Hüdayar Han'ın Kokan Han ı oldu ğ u dönemde Ak Mescid şehrine Rus askerinin gelmekte olduğunu hikaye etmekle başlar. Rusların Ak Mescid, Almatı, Merki, Evliya Ata, Çimkent, Türkistan, Koçkara Ata, Taşkent gibi önemli şehirleri ele geçirmesini, Hüdayar Han, Melle Han, Şahruh Han ibn-i Muhammed Ali Han, Sultan Seyyid Han gibi

² Bartold, Kokan hanları döneminde Fergane ve Harezm'de Sart terimi ile Özbekler ve Taciklerden farklı olarak Türkçe konuşan şehir ahalisinin adlandırıldığını, Kazaklar arasında ise Kazak teriminin 'göçebe', Sart teriminin ise 'yerleşik ahali' anlamına da geldiğini belirtir (Bartold, 1998: 189).

³ Melioranskiy, çok eski zamanlardan beri günümüz güneybatı Sibiryası ve Türkistan'ın geniş bozkırlarında yerleşmiş olan Türk boyları göçebelerinin kendilerini "Kazaklar" olarak adlandırdıklarını, ancak "Kırgızlar" olarak tanıdıklarını söyler. Ona göre, "Kazak" terimi bir etnografik ad olmaktan öte politik bir kavramdır. Daha IX, X. yüzyıllarda şimdi yerlerini Kazakların aldığı bu bölgelerde Türkler, Oğuzlar ve Kıpçaklar yaşıyorlardı. XIII. yüzyılın başlarında bu memleketlere doğudan Cengiz Han ile birlikte gelen Türkler ve Moğollar yerleştiler. Değişik boylara ait bu nüfus arasında, XV, XVI. yüzyıllarda, üyelerinin "Kazaklar" olarak adlandırılmaya başlandığı siyasi bir birlik ortaya çıktı. "Kara Kırgız" olarak bilinen halkın ise kendini "Kırgız" olarak adlandırdığını ve eski bir Türk boyu olduğunu belirtir (Melioranskiy, 1894:1). Bartold, Rus edebiyatında, Kırgızlara ve Kazaklara Kırgız dendiğini, gerçek Kırgızları Kazaklardan ayırdetmek için onlara Kara Kırgız denilmeye başladığını ifade eder (Bartold, 1998 : 189). Yine, Kırgız ve Kazak etnonimleri ile Kırgızlar ve Kazaklar arasındaki etnik birliktelik hakkındaki görüşler için bkz.: Kalkan, 2006: 14-30, 31-59.

⁴ Mambet, 1885 yılında 82 yaşındadır ve 1883 yılında hayattadır. Buna göre, Mambet 1803 tarihinde doğmuştur, ölüm tarihi ise bilinmemektedir (Veselovskiy, 1894: IV).

⁵ N. F. Katanov ile P. M. Melioranskiy, Veselovskiy'in öğrencileridir. Sonradan önemli Türkologlar arasında yerlerini alacak olan N. F. Katanov o dönemde lengüistik amaçlarla Orta Asya'ya büyük bir gezi düzenlemiştir ve Kazan Üniversitesinin Tatar Lehçesi Bölümünde çalışmaktadır. P. M. Melioranskiy ise Kırgız lehçesini yerinde öğrenmiştir ve Doğu Dilleri Fakültesinde yüksek lisans öğrencisidir (Veselovskiy, 1894: IX).

Kokan hanları ile Kasım Binbaşı, Rüstem Bek, Hıynaat Bek, Molla Alim Kul, Minğbay Batır, Molla Salih Bek Ahun gibi önemli idareci ve komutanların Kaufman ve Çernyayev gibi Rus generalleriyle yaptıkları mücadeleleri hikâyeye eder.⁶

Elyazması, Çağatay, Özbek ve Kazak Türkçesi tesirinin açık bir şekilde görüldüğü karışık dilli bir eserdir.⁷ Dolayısıyla, Halibay'ın karışık bir evlilik sonucu hem Özbekçe, hem de Kazakça konuşulan bir muhitte dünyaya gelerek büyümüş olması gerekir.⁸ Arap yazısıyla yazılan elyazmasında, yazı dili kurallarına riayet edilmemiş⁹, Türkçe ve Arapça, Farsça alıntı kelimeler telaffuz edildikleri gibi yazıya aktarılmıştır.¹⁰ Bu özellik, elyazmasını özellikle günümüz Kazak ve Özbek Türkçelerinin ses tarihi araştırmaları bakımından önemli kılmaktadır.

Elyazmasında, dönemin diline Rus dili söz varlığının da tesir etmeye başladığı görülür: *boluş* (< *volost*) 'nahiye'; *gübürnañr* (< *gubernator*) 'vali'; *médal* 'madalya', *piket* 'ileri gözetleme mevzii', *sallat* (< *soldat*) 'asker' vb.

Elyazması, destancılık geleneği tesirinde yazılan ve dönemin tarihî olaylarını aktaran kahramanlık destanı türünde bir eserdir.¹¹

Eserde yer alan ikinci ve üçüncü elyazması N. F. Katanov tarafından 1891 yılında Semireç [Yedisu] Bölgesi Bahtı istihkâmında Semerkand şehriden, Manğit kökenli

⁶ Dönemin tarihi olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ziyayev: 2007.

⁷ Veselovskiy'e göre, Halibay'ın dili temiz bir Kırgızca değildir, oldukça kurlsız bir şehir veya aile dili tesirindedir. Bazen Kırgızca, bazen de Sartça yazmaktadır ve hatta Sartça biçimlere, Kırgızca biçimlere göre daha sık rastlanmaktadır (Veselovskiy, 1894: VII).

⁸ Orta Asya'da karışık evliliklere sık rastlanır. Sart, Tatar veya Kalmık bir anneden olan Kırgız oğluna *çala kazak* derler, tersine Kırgız veya Tatar bir anneden olan Sarta *çala sart* derler; Sart, Tatar veya Kalmık bir anneden olan dağ Kırgızının oğluna *çala kırğız* derler; Kırgız, Sart veya dağ Kırgızı anneden olan Kalmık oğluna ise *çala kalmağ* derler. Bu tür evliliklerden olan çocuklar aynı şekilde hem babanın hem de annenin diliyle konuşurlar. (Veselovskiy, 1894: VII).

⁹ Melioranskiy, *Kratkaya Grammatika Kazak-Kırgızskago Yazıka* adlı eserinde, Arap alfabesi temelindeki Kazak yazı dili harflerini verdikten sonra, bazı harflerin Kazakça sesleri karşılamadığını (Melioranskiy, 1894: 11), Arap alfabesinin her ne kadar zengin ve karmaşık olursa olsun özellikle ünlü sesleri karşılamada yetersiz kaldığını Arap alfabesinde bir metin ve bu metnin transkripsiyonunu vererek kanıtlamaya çalışır (Melioranskiy, 1894: 13-14). Alim, ayrıca eserinde ünlü ve ünsüz sesleri verirken, Osmanlıca ve Çağatayca seslerden bazılarının Kazakça karşılıklarını şu şekilde verir: b > m: ب و ذ جی - *men* 'ben', ب و ذ جی - *monşak* 'boncuk'; ç > ş: چ - *şık* - 'çıkmaq', ن - *neşe* 'nice'; s > ş: ساج - *şaş* 'saç' vb. (Melioranskiy, 1894: 21-28).

¹⁰ Veselovskiy, yazarın betimlemelerinin Kazak halkına özgü bir saflıkla zaman zaman dikkat çektiğini, zaman zaman da nüktedanlıkla ışıldadığını, yazarın kitabı bilgelige yeterince sarılmamasının eserin değişik kısımlarına, bu arada imlaya da aksettiğini, yazarın Arapça kelimeleri gramer kurallarına göre değil, halk dilinde nasıl telaffuz ediyorlarsa öyle yazdığını belirtir (Veselovskiy, 1894: VI, VII).

¹¹ Bazı şiirlerin doğrudan Kırgız destanı Er Targın'dan aldığını belirten Veselovskiy, Melioranskiy'nin Mambet'in Taşkent ötesi Kırgızlarında popüler olarak kullanılan başka eserlerden de aktarma yaptığından şüphelendiğini, ancak bunlara ilişkin bilgilerinin olmadığını belirtir (Veselovskiy, 1894: VII).

Emirhan isimli 32 yaşındaki bir Özbekten kaydedilmiştir. İkinci elyazması *Hudāyār Ğanning¹² Ölenġi* adlı elyazma olup üç gazelden oluşmaktadır. Gazeller Hüdayarhan'ın hanlığın ı kaybetmesi dolayısıyla çektiği sıkıntıları yansıtır. Üçüncü elyazması, *Orusning Kelgeni* adlı eser olup 89 dizeden ibarettir. Destan geleneğine uygun tarzda yazılmıştır. Aynı şairin kaleminden çıkan bu iki eserden birincisinin Çağatay edebiyatı, ikincisinin ise halk edebiyatı ürünü olması dikkat çekicidir.

Eserde yer alan son elyazması *CangĶoca BāturdingTolġavı* adlı, İ. V. Anıçkov tarafından Kazak kahramanı Can Hoca¹³ hakkında Kazali şehrinde kaydedilen bir şiidir. 175 dizeden ibarettir. Eserin Rus diline tercümesi, açıklamaları ve önsözü G. Anıçkov tarafından hazırlanmıştır.

3. Eserin Dil Özellikleri

3.1. Ses Bilgisi

é ~ e paralelliġi:

Ön seste elif veya elif+ye, iç seste de ya ye harfiyle yazılan ya da hiç yazılmayan bir /é / ve /e / fonemi mevcuttur¹⁴. Yan yana ve ikili kullanım bu fonemlerden herhangi biri lehine bir standartlaştırmaya gitmeyi zorlaştırmaktadır:

/ e / fonemi: *el* (I/31/6); *ne* (II/109/13, III/115/10); *nemene* (I/32/9); *ölgendik* (IV/118/15); *sep-* (IV/118/12); *süyen-* (IV/117/4); *süyret-* (I/28/23, I/29/19); *tengri* (III/115/9); *tepin-* (I/30/9); *yer* (I/30/1, I/31/5, III/115/8, IV/118/18); *yet-* (III/113/8).

/ é / fonemi: *bék* (III/112/5, III/112/14, III/113/5, III/114/20); *bél* (III/114/22); *cét-* (I/30/21); *ék-* (IV/118/11); *émin-* (I/30/10); *ér-* (II/109/11); *kéşeki* (I/117/3); *téngdik* (IV/118/18).

¹² Veselovskiy'e göre, Hüdayar Han Orta Asya hanlarının en önemsizlerinden biridir. O, ne Sartlarla ne de Kıpçaklarla geçinebilmiş, üç defa hanlıktan düşürülmüş, at tüccarı olarak Orenburg'a gitmiş, gizli bir şekilde ortadan kaybolmuş; ama başına gelen bir talihsizlik onu halkla barıştırmış, hatta Hüdayar Han'ı popüler etmiştir. Hüdayar Han hakkında türküler yakılmakta, halk onu sürekli hatırlamaktadırlar. N. P. Ostroumov, Arkeoloji Enstitüsü Topuluġu Şarkiyat Bölümü Notlarında [Zapiski Vost. Otd. I. Arheol. Obşç.] Hüdayar Han hakkında üç büyük şiire yer vermiştir (Bkz.: Cilt II, 189-194. sayfalar; cilt VII, 51-62. sayfalar; cilt VIII, 129-136. sayfalar). (Veselovskiy, 1894: IX).

¹³ G. Anıçkov ayrıca, "İzvestiya Obşç. Arheologii, İstorii i Etnografii pri İ. Kazanskom Universitete [Kazan Üniversitesi Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Haberleri]"nde (1894 yılı, XII. Cilt, sayı 3) "*Kirgizskiy Geroy Djanhodja Nurmuhammedov* [Kırgız Kahramanı Can Hoca Nurmuhammedov]" adlı ayrıntılı bir hikâye yayımlamıştır. (Veselovskiy, 1894: IX). Yine, Can Hoca Batır ve destanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Oralova, 2004: 87-90. Aça da, Can Hoca destanını, "Cankoca" adıyla vakaları ve kahramanları gerçeġe dayalı kahramanlık destanları arasında sayar (2002: 62).

¹⁴ Metinlerimizin karışık dilli olması, ön seste elif veya elif+ye yazılışları, iç seste ise ya ye harfinin yazılması ya da ye harfinin hiç yazılmaması ve bu okuyuştaki kelimelerin çağdaş Özbek ve Kazak Türkçelerinde eşdeğerlerinin bulunması bize / é / veya / e / okuyuşu için esas olmaktadır. Tenişev'in de, *ä ~ ε ~ e* ve *e ~ i* ve yine *ä ~ ε ~ e ~ i* varyasyonlarının birçok Türk dili ve diyalektleri için tipik olduğunu belirtmesini (Tenişev, 1984: 21) vurgulamak yerinde olacaktır. *e / é / i* meselesi hakkındaki görüşler için bkz.: Kocaoġlu, 2003: 266-281.

/ é / ve / e / fonemlerinin ikili kullanımı: *cer* (I/30/1) ~ *cér* (I/28/22); *ér* (I/29/18) ~ *er* (III/115/10); *ésit-* (IV/118/4) ~ *eşit-* (I/32/7); *keçe* (II/109/9) ~ *kêşeki* (IV/117/3); *ket-* (III/113/20) ~ *két-* (I/28/19, I/28/19).

Tonlulaşma:

/ t / > / d /¹⁵: Ön seste / t / fonemi esastır. Bununla birlikte, / d / fonemine de rastlanır: *dé-* (I/28/19, 20, I/28/20, I/29/6, I/30/7, 8, II/109/1, III/112/1, 3, 7, 13, III/113/3, 17, IV/117/7, 11, IV/118/5, 9); *dék* (II/109/8); *dis* (I/29/16).

/ p / > / v / : *çav-* (I/30/16).

Süreklileşme:

/ p / > / f /¹⁶: İç ve son seste rastlanır: *taf-* (III/115/3); *tofrağ* (I/31/6); *yifek* (III/114/21). İkili, hatta / p / > / v / değişmesi şeklinde üçlü kullanımlarına da rastlanır: *çap-* (I/30/9, I/31/2) ~ *çaf-* (I/31/3) ~ *çav-* (I/30/16).

/ b / > / m /¹⁷: Ön seste rastlanır: *men* (II/31/11); *menen* (I/31/8, IV/117/5, 9, IV/118/11, 12, 14); *minav* (IV/117/7); *min-* (IV/118/3); *Ming̃bay* (I/30/19).

/ ç / > / ş /¹⁸: Ön, iç ve son seste rastlanır: *şap-* (IV/118/4); *kêş-* (IV/117/4); *ekinşi* (IV/118/11, 14); *kêş-* (IV/117/4); *kêşir-* (IV/117/2 vb. İkili kullanımları da vardır: *çık-* (I/29/4, 7, 15, III/112/5, III/113/6) ~ *şık-* (IV/117/6, 8).

/ ğ / > / v /¹⁹: Son seste rastlanır: *av(i)z* (IV/117/11); *tav* (I/29/14); *tuv-* (IV/117/5); *kuv-* (I/32/16).

/ ğ / > / y /²⁰: İç ve son seste rastlanır: *siyis-* (I/29/8); *ciy-* (I/29/12).

/ g / > / y / : İç ve son seste rastlanır: *tey-* (I/32/4); *üyret-* (I/28/21).

Süreksizleşme:

/ y / > / c /²¹: Ön seste rastlanır: *caman* (I/30/17, I/31/9, I/32/8); *canaşta-* (I/30/14); *cazıkşız* (IV/118/5); *cul-* (I/29/19); *cügürt-* (IV/117/10). İkili kullanımlardaki sıklık oranları yakınlığı dolayısıyla bu fonemlerden herhangi biri lehine bir standartlaştırmaya gitmek güçtür: *yer* (I/30/1, I/31/5, III/115/8, IV/118/18) ~ *cer* (I/30/1) ~ *cér* (I/28/22); *yet-* (III/113/8) ~ *cét-* (I/30/21); *yığ-* (III/113/19) ~ *ciy-* (I/29/12); *yür-* (I/31/16, III/114/20) ~ *cür-* (I/30/4).

Sürekli ünsüzler arasında yer değiştirme:

/ ş / > / s /²²: Ön, iç ve son seste rastlanır: *kşus-* (I/29/10); *tas-* (I/32/5, 11); *kşus* (IV/117/10); *sas-* (I/32/8, 9); *tüs-* (I/32/13). İkili kullanımlara da rastlanır: *baş* (I/31/2) ~ *bas* (I/30/19); *başla-* (III/112/8, 12, 16, III/113/8, 16, III/114/16, III/116/6) ~ *basta-* (I/30/13/ IV/117/1); *karşı* (III/114/11) ~ *karşı* (IV/118/4); *taşla-* (III/114/18, III/115/12) ~ *tasta-* (I/30/16); *uruş-* (III/112/10) ~ *urus-* (I/29/14); ~ *uruş* (III/112/12) ~ *urıs* (I/29/6) vb.

Ünsüz göçüşmesi: *yamğur* (I/31/12).

¹⁵ / t / > / d / değişmelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Tenişev, 1984: 208-211.

¹⁶ / p / > / f / değişmesi Çağatay Türkçesinde karakteristiktir (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Eckmann: 1988: 24).

¹⁷ Tenişev, / b / > / m / değişmesine bütün Türk dillerinde rastlandığını belirtir (Tenişev, 1984: 183).

¹⁸ / ç / > / ş / değişmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tenişev, 1984:242-253.

¹⁹ Tenişev, ğ ünsüzünün w, uve bazen de y ünsüzüne değiştiğini veya kendinden önce gelen ünlüyü uzattığını belirtir (Tenişev, 1984: 200).

²⁰ Tenişev, g ünsüzünün y ünsüzüne değiştiğini belirtir (Tenişev, 1984: 204-206).

²¹ / y / > / c / değişmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tenişev, 1984:256-274.

²² Türkçede / ş / > / s / değişmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tenişev, 1984:234-240.

(I/29/14); *туруş-tı* (III/112/10); *tut-tı* (I/31/22); *tutuş-tı* (III/112/14); *uruş-tı* (III/113/10, III/114/12); *çek-ti* (III/112/1); *kêş-ti* (IV/117/4); *kömüş-ti* (III/113/14); *tüs-ti* (I/32/13); *yürüş-ti* (III/114/10).

Olumsuz: -ma-dı, -me-di, -pa-dı, -pe-di, -be-di: *Teklik II. şahıs: kör-me-di-nġ* (IV/118/16). *Teklik III. şahıs: kal-ma-dı* (I/31/3); *kal-ma-dı* (I/31/7); *kel-me-di* (III/112/13); *ayt-pa-dı* (IV/117/14); *cêt-pe-di* (I/30/21); *êt-pe-di* (IV/117/13); *kêt-be-di* (I/28/19).

Belirsiz Geçmiş Zaman

-ğan, -gen, -kan : *Teklik III. şahıs: yat-ğan* (I/29/1); *tuv-ğan* (IV/117/5); *cür-gen* (I/30/4); *ber-gen* (III/115/9); *dê-gen* (I/28/19); *kir-gen* (I/30/15); *kiy-gen* (III/114/21); *kör-gen* (I/30/5); *yür-gen* (III/114/20); *bas-kan* (I/32/12).

-miş²⁶: *Çokluk III. şahıs: dê-miş-ler* (II/109/1).

Geniş-Gelecek Zaman

-a, -e: *Teklik I. şahıs: basta-y-mın* (IV/117/1). *Teklik III. şahıs: bas-a-dı* (I/32/6); *kaç-a-dı* (I/32/10); *sas-a-dı* (I/32/8); *soy-a-dı* (I/32/1); *tas-a-dı* (I/32/5); *êk-e-di* (IV/118/11); *kêl-e-di* (I/29/7); *tey-e-di* (I/32/4); *ayt-a-dur* (III/113/5).

-y : *Teklik III. şahıs: kümbürle-y-dür* (III/114/5).

-may: *Teklik III. şahıs: aldır-may-dı* (IV/118/12); *at-may-dur* (II/109/10); *kat-may-dur* (II/109/8); *sat-may-dur* (II/109/12).

Geniş Zaman

-ar: *aķ-ar* (III/115/2). -

ur: *ķal-ur* (III/115/10).

-mas: *çıtķ-mas* III/113/6); *ķal-mas* (III/116/4).

Gelecek Zaman

-gey²⁷: *kêşir-gey* (IV/117/2).

Şart

-sa, -se: *Teklik I. şahıs: ayt-sa-m* (IV/117/2); *ķal-sa-m* (II/109/13). *Teklik II. şahıs: êr-se-nġ*(II/109/11); *dê-se-nġ*(IV/117/7). *Teklik III. şahıs: bol-sa* (I/29/2); *êsit-se* (IV/118/4). *Çokluk I. şahıs: tur-sa-ķ*(IV/117/6). *Çokluk II. şahıs: kör-se-nġiz* (I/28/18, I/29/13, 20, I/31/21).

İstek²⁸

-ayın: *Teklik I. şahıs: al-ayın* (IV/117/11). -

alık: *Çokluk I. şahıs: bar-alıķ*(I/29/6).

²⁶ Çok az rastlanan *-miş/-muş* belirsiz geçmiş zaman eki Çağatay Türkçesi için tipik olup (bkz.: Eckmann, 1988: 130) Kazak ve Özbek Türkçeleri yazı dilinde esas değildir. Melioranskiy de gramerinde eke değinmez (bkz.: Melioranskiy, 1894: 51-59).

²⁷ Melioranskiy, *-GAy* gelecek zaman ekini eski gelecek zaman eki olarak adlandırır (Melioranskiy, 1894: 53) ve gelecek zaman eki olarak adlandırdığı *-Ar* geniş zaman ekinin *-GAy* gelecek zaman ekinin yerini hemen hemen tamamen aldığını belirtir (Melioranskiy, 1894: 56).

²⁸ Melioranskiy, Kazak Türkçesinde istek kipinin teklik I. şahsını *-AyIn*, çokluk I. şahsını ise *-AyIk* biçiminde sistemleştirir. Çokluk I. şahısta ise *-AIlk* biçiminin de kullanıldığını belirtir (Melioranskiy, 1894: 52). Eckmann, Çağatay Türkçesinde *-AyIn* ekini gösterir, *-AIlk* ekini ise göstermez. (Eckmann, 1988: 119). Çağdaş Özbek Türkçesi için de bu ekler standart değildir.

Zarf-filil

-a, -e : *al-a* (III/116/6); *kaç-a* (III/112/8, III/114/16); *kar-a* (III/112/16); *şık-a* (IV/117/8); *kir-e* (III/113/16); *yet-e* (III/113/8).

-p, -ip, -up, -üp: *a-p* (I/29/12, I/31/18); *başla-p* (III/112/12); *dê-p* (I/29/6, I/30/7, 8, III/112/1, 7, 13, III/113/3, IV/117/11, IV/118/5, 9); *kara-p* (I/32/10, 17); *oyla-p* tur (IV/117/6); *tolayla-p* (I/30/18); *tolka-p* (IV/117/9); *usta-p* (IV/118/7); *uşla-p* (III/114/1); *ciy-ip* (I/29/12); *al-ip* (IV/117/12, IV/118/1, 7, 17); *at-ip* (III/113/14); *bar-ip* (III/114/14); *çav-ip* (I/30/15); *çık-ip* (I/29/7, III/112/5); *kaç-ip* (III/113/21); *kal-ip* (III/114/19); *kuv-ip* (I/32/16); *yıgıl-ip* (III/115/15); *yıgı-ip* (III/113/19); *cilik-ip* (I/30/12); *êmin-ip* (I/30/10); *eşit-ip* (I/32/7); *iç-ip* (I/31/19); *kel-ip* (III/112/10); (III/114/12); *ket-ip* (III/113/20); *mingêstir-ip* (IV/118/8); *süyen-ip* (IV/117/4); *süyret-ip* (I/29/19); *tepin-ip* (I/30/9); *bol-up* (I/28/17, III/115/19, III/116/1); *buz-up* (IV/118/18); *kaķşar-up* (IV/117/8); *kıy-up* (I/31/12); *sal-up* (IV/118/1); *tur- up* (III/113/10, III/114/10); *ur-up* (I/32/2); *cügürt-üp* (IV/117/10); *tüy-üp* (I/29/9); *yür-üp* (I/31/16).

-ban: *yıgıla-ban* (II/109/9).

-may, -pay: *bol-may* (III/113/7); *çıda-may* (I/30/1, 11); *taf-may* (III/115/3); *siyis-pay* (I/29/8).

-ğalı: *kaç-ğalı* (I/32/14). -

ķanda: *kaç-ķanda* (III/115/3).

-masdın: *at-masdın* (III/114/15); *tur-masdın* (III/112/11); *uruş-masdın* (III/112/7).

Sıfat-filil

-ğan, -gen, -ķan, -ken : *al-ğan* (III/114/7); *at-ğan* (I/30/21, I/32/3); *cul-ğan* (I/29/19); *çaf-ba-ğan* (I/31/3); *çap-ğan* (I/31/2); *ķızıķ-ğan* (I/32/15); *dê-gen* (I/28/20, III/112/3, III/113/17); *çık-ķan* (I/29/15).

Ek, hareket ismi de yapar: *tas-ğan+ı* (I/32/11); *kel-gen+i* (III/112); *min-gen+i* (IV/118/3); *kel-gen+i+n* (IV/117/13, IV/118/13); *ķoruķ-ķan+ı+dın* (III/115/17); *sep-ken+i* (IV/118/12).

4. Örnek Metinler**4.1. Orus Leşkerining Türkistan'da Tārīh 1269-1272 Senelerde Kılğan Fütūhātı**

		(...)
	El-	
28/17	arż	Şernayıb der-ķahr bolup şürū tarttı.
	Nażm:	Şernayıbnı körsengiz ^ˆ
		Kêt dēgen men kêtbedi
28/20		Kêt dēgen sözdi kël dēdi
		Sallatnı maşķğa üyrettim
		Altı aylıķ cērden zengbirek ^ˆ
		Arbağa süyrettim
29/1		ķamalda yatğan ģatunlık
		Kël munda bolsa ķudreting ^ˆ
		Şernayıb kēldi u yaķdan
		Ālim Kıl çıķtı bu yaķdan
29/5		ķaladan çıķtı dādģ ^ˆ āhlar

- 29/10 Baralık döp urısğa
 Êrler çıķıp keledi
 Kõçelerge sıyspay
 Dābīl tūyüp kāfirge
 Özlerin ma lūm kılıstı
 Ak tınav torı bēdav men
 Dādĥāhların cıyıp ap
 Mollā Ālim Ƙul körsengiz^ˆ
 Tav tübinde turustı
- 29/15 Çetke çıķķan kāfirdi
 Nayza dister Ƙuvıstay
 Attı kāfir mıltıķdan
 Êr urısğa ındıķtınday
 Oķ culģan sanın süyretip
- 29/20 Bir pāreni körsengiz^ˆ
 Sayģa ķaçtı sıltıķday
 Kāfirler ķaçtı na ra
- 30/1 Na ra dāvısı yer cer ğayretine çıdamay
 Bir kāfirdi öltürdi
 Mollā Ālim Ƙul bul pāre
- 30/5 Ālim Ƙul buytup cürgen song^ˆ
 Bul ĥadıšķörgen song^ˆ
 Bātır Mingbay āt koydı
 AkengBātır Mingbay dēp
 Êrdin yāri Ĥudāy dēp
- 30/10 Çaptı Bātır tepinip
 Yalmavızday ēminip
 Ğayretine çıdamay
 Urdı topģa cilikip
 Êr Mingbay bir is bastadı
 Kōp kāfirdi canaştadı
- 30/15 Ƙahraman kirgen Êr Mingbay^ˆ
 Ūç tōrtin çavıp tastadı
 Orıs caman ökteđi
 Tolaylap kāfir köptedi
 Yalguz Mingbay basına
- 30/20 Tört mingkāfir oķ attı
 Atģan oķı cētpedi
 Şernayıp kirdi u yaķdan
- 31/1 Ālim Ƙul kirdi bu yaķdan
 Êki baş çapģan song^ˆ
 Ƙalmadı adam çafbaģan
 Êki leşker cengine^ˆ

- 31/5   Karang̈gu boldı yer cehān
Elim tofrac̈ çang̈fuman
Farq̈ kılmadı bir birin
Kāfir menen Musulmān
Kāfirler caman kıldı
- 31/10   Araşāt boldı bu sındı
Kudret men Hudāyning̈
Yamğur quyup havādan
Çang̈töfrac̈ basıldı
Musulmān kāfir bilindi
- 31/15   Bir birin farq̈ kılındı
Meydānda yürüp Ālim Qul
Maḥremğa suv buyırdı
Maḥrem suvdı ap keldi
Mollā Ālim Qul suv içip
- 31/20   Kāfirğa tağı dāv bedri
Köp kāfirni körsengiz̈
Çimge tuttu tüyeni
- 32/1   Zengbirek̈ kiyin soyadı
Kāfirni urup arvāḥ
Özining̈atğan miltığı
Tüyesine teyedi
- 32/5   Musulmān suvday tasadı
Kāfirdi qara basadı
Ēr Mingbaÿ dāvısin eşitip
Kāfirler caman sasadı
Sasğan emey nemene
- 32/10   Kiyin qarap kaçadı
Ērler suvday taşğanı ay
Kāfirdi qara başkan ay
Şernayıb tüsti Arısğa
Evliyā Atağa kaçğalı ay
- 32/15   Kızıqğan erler kiyninen
Arısğaça quvıp tastaday
(...)

4.2. Hudāyār Hanning̈Ölengï

- 109/1   Hudāyār Han demişler
Şehr-i Fergānemdin ayrıldım
Ciger bendim inim
Bék sulţānımdın ayrıldım
- 109/5   Huşuşan nūr dīdem

Cānım Ormanımdın ayrıldım
Bu fānī dünyāda hīç kim
Meni dēk başı k̄atmaydur

109/10

Keçeler yığlaban hergiz
Kıyāmetni tangātmaydur
Musulmān kāmīl ērseng
Bu dünyāğa dīnini satmaydur

Özümge her ne kılsam
Bēk sulṭānımdın ayrıldım
(...)

4.3. Orusning Kelgeni (Tam Metin)

112/1

Orus leşker çekti dēp
Boldı āvāze
Taşkend dēgen şeherde
Kömdi dervāze

112/5

Bēk fānşadlar çıķıp
Kırdı ħavāze
Uruşmasdın zor fādşāh dēp
Kaça başladı
Gübürnaṭır sulṭānımğa

112/10

Kelip turuştı
Kelavaçup turmasdın
Başlap uruştı
Ālim K̄ul kelmedi dēp
Bēkler tutuştı

112/15

Emīr-i Leşker askerın
Kıra başladı

113/1

Kelavaçup keldi
Şehr-i Çimkentke
Şallat koydı karavul dēp
Barı piketke

113/5

Sart bēkleri aytadur
Çıķmas Meşetke
Kızıķ kün bolmay
Taşkendke yete başladı
Emīr-i Leşker Ālim K̄ul

113/10

Turup uruştı
K̄al a ħalkı anga
Köpđin boluştı
Öz askeri Ālim K̄ulnı
Atıp kömüştı

- 113/15 Kelavaçup Taşkengde
Kire başladı
Mollâ Şâlih dâgen
Taşkendlik mollâ
Köp âdemni yığıp
- 113/20 Eyledi ğazât
Âdemleri kaçıp ketip
Ul boldı izâ
- 114/1 Gübürnañır uşlap
Sibir eyledi
Fâdşâhlarnı böldi
Orus şâh-bâzı
- 114/5 Kümbürleydür
Zengbireknî âvâzı
Taşkend şeherini alğan
Curnayubni ser-bâzı
Kafnun Semerķandġa
- 114/10 Turup yürüşti
Buġâr ħanı karşı
Kelip uruşti
Mayda Yulġun, Sir Deryâda
Barıp tokuşti
- 114/15 Oġ atmasdın artıġa
Kaça başladı
Ķurı Ķurġânesin
Barın taşladı
Bahâdurlıġ kılıp
- 114/20 Yürgen bekleri
Kiygen altun yifek
Bêlde zerleri
- 115/1 Kücâbe dek Ķarnı bar
AĶar terleri
Ķaçķanda Ķamçı tafmay
Atın muşladı
- 115/5 Uşbu terze AĶ Fâdşâmız
Boldı cehângîr
Semerķand kök taşını
Ķıldı ĶuruĶ yer
Tengrim ñuşret bergen song
- 115/10 Ne iş kılur er
Sir Deryâdın Āmîngâça
Yigit taşladı
Kelavaçup töremiz

- 115/15 Hıveğa bardı
Boluş, kâzî yığılıp
Médalın aldı
Buḥār ḥanı qoruqqanıdın
Yıqıldı taldı
- 115/20 Türkmen ḥanı mayus bolup
Ḥak'ğa yıgladı
Altmış künde Şüreḥannı
Kıldı musaḥḥar
- 116/1 Ürgenç ḥanı tābi bolup
Berdi altun zer
Aq Fādşāhnı askeridin
Kim kılmas ḥazer
- 116/5 Rub -ı meskūn rub ını
Ala başladı

4.4. CangḠoca BātırđıngTolǵavı

- 117/1 Evvel söz bastaymın bir Ḥudāydan
Kēşirgey Ḥudāydı aysam her günāydan
Kēşeki CangḠocanınǵamānında
Süyenip avqat kēşti Carlı Baydan
- 117/5 Ēnedin aǵa menen artıq tuvǵan
CangḠoca oylap tursaḡ şıqtı qaydan
Dēsengde mınav Maydan akesi bir
Qaḡşarup şıqa keldi Kiyik Baydan
İşemes, Cān Mūrzā menen suvday tolqıp
- 117/10 Cügürtüp it qus saldı torumtaydan
Avzın CangḠocanınǵalayın dep
Qara Sart alıp keldi şeker şaydan
Bul Qazaq, Sart kēlgenin kēk etpedi
Bir sözün aytqan Sartıngēki aytpadı
- 118/1 Qalasın ortasına salup alıp
Baba Cān bu Qazaqtı zakattadı
Mingeni CangḠocanınǵkara al attı
Ēsitse mıtıq dāvısın qarısı şaptı
- 118/5 Cazıqsız Aq Murzanı öltürdüngdep
Köp kırdı kaykı kirpik Qara Sarttı
Balasın Mayqaraday ustap alıp
Artına Tölek Bātırđıngmingestirip
Selāmdı Kenesarı qanıma dep
- 118/10 Alaştı altı cüre aralattı
Ekinşi egin ekedi şekmen menen
Toq menen aldırmaydı sepkeni menen
Devr-i CangḠocanınǵkelgenin song

Ekinşi ƙala buzdı ketpen menen
 118/15 Ƙazaƙƙa Sartda ƙıyalda ölgendikti
 ƘörmedinġCakênġbarda hıç kemdikti
 Ƙalasın Baba Cänninġbuzup alıp
 Ƙazaƙƙa alıp berdi yer têngdikni

(...)

5. DİZİN

adam < Ar. insan, kişi; varlık, karş.: **âdem**: I/31/3.

âdem < Ar. insan, kişi; varlık, karş.: **adam**: **â+ni** III/113/19; **â+leri** III/113/20.

aġa ağabey; karş.: **ake**: IV/117/5.

aƙ ak, beyaz: I/29/11.

Aƙ Fâdşâ < T. Far. Rus Çarı, karş.: **Aƙ Fâdşâh**: **A+mız** III/115/5.

Aƙ Fâdşâh < T. Far. Rus Çarı, karş.: **Aƙ Fâdşâ**: **A+nı** III/116/3.

Aƙ Murza < T. Far. ö.i. kişi adı: **A+nı** IV/118/5.

aƙ- akmak: **a-ar** III/115/2.

ake ağabey, karş.: **aġa**: **a+si**: IV/117/7; **a+ngı** 30/7.

al al (renk): **a**. IV/118/3.

a(l)- almak: **a-dı** III/115/16; **a-ayın** IV/117/11; **a-ġan** III/114/7; **a-ıp** IV/118/1 ; **a-a başla-** III/116/6; **a-p** I/29/12, I/31/18 ; **a-ıp ber-** IV/118/18; **a-ıp kél-** IV/117/12.

Alaş ö.i. Alaş kelimesi ile yerli Kırgızlar üç “orda”yı anlamaktadırlar: Ulu, Orta ve Küçük Cüz. Bu, anlaşılın bütün Kırgız-Kazaklar için ortak topluluk adıdır: **A+ı** IV/118/10. **aldır-** aldırmaq: **a-maydı** IV/118/12.

Âlim Ƙul ö.i. bkz.: **Molla Alim Ƙul**; karş.: **Emîr-i Leşker, Mollâ Âlim Ƙul**: I/29/4, I/30/4, I/31/1, 16, III/112/13, III/113/9; **Â+nı** III/113/13.

altı altı: I/28/22, IV/118/10.

altmış altmış: III/115/21. **altun**

altın: III/114/21, III/116/2. **Âmîn** ö.i.

yer adı: **Â+ġaça** III/115/11.

aralat- dolaştırmak: **a-tı** IV/118/10. **Araşât**

< Ar. mahşer yeri: **A**. I/31/10. **arba** araba:

a+ġa I/28/23.

Arıs ö.i. yer adı: **A+ġa** I/32/13; **A+ġaça** I/32/16.

art art, arka: **a+ıġa** III/114/15; **a+ına** IV/118/8.

artıƙ artık, fazla: IV/117/5.

arvâh < Ar. **ervâh** ‘canlar’, ataların ruhu: I/32/2.

asker **a+i** III/113/13; **a+in** III/112/15; **a+idin** III/116/3.

aƙ at: **a. ƙoyup cür-** I/30/6.

at at; karş.: **aƙ**: **a+tı** IV/118/3; **a+m** III/115/4.

at- atmak: **a-tı** I/29/17, I/30/20; **a-maydur** II/109/10; **a-ġan** I/30/21, I/32/3; **a-ıp** III/113/14; **a-masdın** III/114/15.

âvâz < Far. ses, seda: **â+ı** III/114/6. **âvâze**

< Far. yüksek ses: **â. bol-** III/112/2.

av(i)z ağız: **a+m al-** ‘tarafına çekmek’ IV/117/11.

avƙat < Ar. ç. **aƙvât**. ‘besinler’ yemek, azık, besin: IV/117/4. **ay** ünlem: I/32/11, 12, 14.

aylık aylık: I/28/22.

ayrıl- ayrılmak: **a-dım** II/109/2, 4, 6, 14.

ayt- söylemek: **a-padı** IV/117/14; **a-adur** III/113/5; **a-sam** IV/117/2.

Baba Cān ö.i. kişi adı: IV/118/2; **B+ningi** IV/118/17.

bahādurlıq < Far. T. : kahramanlık, yiğitlik: **b. kılıp yür-** III/114/19.

bala çocuk: **b+sın** IV/118/7.

bar var: III/115/1; **b+da** IV/118/16.

bar- varmak, gitmek; kavuşmak: **b-dı** III/115/14; **b-alıq** I/29/6; **b-ıp** III/114/14.

barı hepsi, herkes: III/113/4; **b+n** III/114/18.

bas baş; karş.: **baş**: **b+ına** I/30/19.

bas- basmak; yürümek: **b-kan** I/32/12; **b-adı** I/32/6.

basıl- basılmak: **b-dı** I/31/13.

basta- başlamak; karş.: **başla-**: ; **b-dı** I/30/13; **b-yımın** IV/117/1. **baş** baş; karş.: **bas**: I/31/2.

b.ı kat- II/109/8.

başla- başlamak; karş.: **basta-**: **b-dı** III/112/8, 16, III/113/8, 16, III/114/16, III/116/6; **b-p** III/112/12.

Bātır ö.i. karş.: **Bātır Mingbay**, **Ēr Mingbay**, **Mingbay**: I/30/9.

Bātır Mingbay ö.i. karş.: **Bātır**, **Ēr Mingbay**, **Mingbay**: I/30/6, 7.

bédav < Fars. **bidah**, **bīdah** oynak, hareketli (at): I/29/11.

bék bey: III/112/5; **b+ler** III/112/14; **b+leri** III/113/5, III/114/20.

Bék Sultān ö.i.: Hüdayarhan'ın oğlunun adı: **B+ımdın** II/109/4, 14.

bél bel: **b+de** III/114/22.

bend < Far. bağ: **b+im** II/109/3.

ber- vermek: **b-di** I/28/17, I/31/20, III/116/2, IV/118/18; **b-gen** III/115/9.

bilin- bilinmek: **b-di** I/31/14.

bir bir: I/29/20, I/30/2, IV/117/1, 7, 14; **b. b+in** I/31/7, 15.

bo(l)- olmak: **b-dı** I/31/5, III/112/2, III/113/21, III/115/6; **b-sa** I/29/2; **b-up** I/28/17, III/115/19, III/116/1; **b-may** III/113/7.

boluş < Rus. **volost** nahiye: **b.** III/115/15.

bolu ş- yardım etmek, arka çıkmak: **b-tı** III/113/12. **böl-**

bölmek: **b-di** III/114/3.

bu bu karş.: **bul**: I/29/4, I/31/1, II/109/7, 12, IV/118/2; **munda** I/29/2.

Buḥār ö.i.: III/114/11, III/115/17.

bul bu; karş.: **bu**: I/30/3, 5, IV/117/13. **buyır-**

buyurmak, emretmek: **b-dı** I/31/17. **buytup**

böyle, bu şekilde: I/30/4.

buz- bozmak: **b-dı** IV/118/14; **b-up al-** IV/118/17. **Caké**

ö.i.: Can Hoca ; karş.: **CanḡKoca**: **C+ngi** IV/118/16.

caman kötü: I/30/17, I/32/8; **c. kıl-** I/31/9.

cān < Far. can: **c+ım** II/109/6.

CanḡKoca ö.i. Kazak kahramanının adı; karş.: **Caké**: IV/117/6; **C+ningi** IV/117/3, 11, IV/118/3; **devr-i C+ningi** IV/118/13.

Cān Mürzā ö.i.: IV/117/9. **canašta-**

yaklaşmak: **c-dı** I/30/14. **Carlı Bay**

ö.i.: **C+dan** IV/117/4.

cazıksız suçsuz: IV/118/5.

cehān < Far. **cihān** dünya, âlem: I/31/5.

ceng < Far. savaş, harb: **c+ine** I/31/4.

cer yer; karş.: **cér, yer**: I/30/1.

cér yer; karş.: **cer, yer**: **c+den** I/28/22.

cét- yetmek, ulaşmak; karş.: **yet-**: **c-pedi** I/30/21.

cıy- toplamak; karş.: **yığ-**: **c-ıp al-** I/29/12. **ciger**
ciğer: II/109/3.

cehāngîr < Far. **cihāngîr** cihanı, dünyayı zapteden: **c. bol-** III/115/6.

cilik- ? (bir yere) hızla dalmak: **c-ip** I/30/12.

cul- yolmak: **c-ğan** I/29/19.

Curnayub ö.i. M. G. Çernyaev; karş.: **Ş ernayub**: **C+nı** III/114/8.

cügürt- koşturmak: **c-üp** IV/117/10.

cür- hareket etmek; yürümek, gitmek; herhangi bir durumda bulunmak, olmak; karş.:

yür- : **c-gen** I/30/4.

cüre ? bölüm, şube: IV/118/10.

çaf- kesmek; karş.: **çap-, çav-**: **ç-bağan** I/31/3.

çangîoz: I/31/6, 13.

çap- kesmek; karş.: **çaf-, çav-**: **ç-tı** I/30/9; **ç-ğan** I/31/2.

çav- kesmek; karş.: **çaf-, çap-**: **ç-ıp tasta-** I/30/16.

çek- çekmek : **ç-ti** III/112/1.

çét kenar: **ç+ke** I/29/15.

çıda- sabretmek: **ç-may** I/30/1, 11.

çık- çıkmak; karş.: **şik-**: **ç-tı** I/29/4; **ç-mas** III/113/6; **ç-kan** I/29/15; **ç-ıp** III/112/5; **ç-ıp kél-** I/29/7.

çim çim, çimen: **ç+ge tut-** I/31/22.

Çimkent ö.i. yer adı: **şehr-i Ç+ke** III/113/2.

dābīl davul: **d. tuy-** ‘davul çalmak’. I/29/9.

dādḥāh < Far. ‘adalet isteyen’ Kokan ve Buhara hanlıklarında albay rütbesine denk gelen yüksek bir unvan: **d+lar** I/29/5; **d+ların** I/29/12.

dāv < Far. sövme: **d. ber-** ‘tehdit etmek, korkutmak’ I/31/20.

dāvis < Far. **tāvuş** ses: **d+ı** I/30/1; **d+ın** I/32/7, IV/118/4.

de bir bağlaç: IV/117/7.

dé- demek: **d-di** I/28/20; **d-mişler** II/109/1; **d -seng** IV/117/7; **d-gen** I/28/20, III/112/3, III/113/17; **d-p** I/29/6, I/30/7, 8, III/112/1, 7, 13, III/113/3, IV/117/11, IV/118/5, 9; **d-gen men** I/28/19.

dék gibi: II/109/8.

dervāze < Far. kapı, kale kapısı; şehir kapısı. III/112/4.

der < Far. -de, içinde: **d.-kahr bol-** I/28/17.

devr < Ar. devir, zaman, çağ: **d.-i CangKocanınġ** IV/118/13.

dīde < Far. göz : **d+m** II/109/5.

dīn < Ar. din: **d+ini** II/109/12.

dis dış: **d+ter** I/29/16.

dunyā(y) < Ar. dünya: **d+ğa** II/109/12; **d+da** II/109/7.

é- imek fiili, olmak, mevcut olmak; karş.: **ér-**: **sasğan é-mey** I/32/9.

egin ekin: IV/118/11.

ék- ekmek: **é-edi** IV/118/11.

éki iki (2): I/31/2, IV/117/14.

ekinşi çiftçi, ikinci: IV/118/11, 14. **el el**,

halk: **él** : **e+im** I/31/6.

el- arz sunma, hikâye etme: I/28/17. **émin-**
soğurulmak, emilmek : **é-ip** I/30/10.

Emîr-i Leşker ö.i.: bkz.: **Molla Alim Kul**; karş.: **Âlim Kûl, Mollâ Âlim**

Kul: III/112/15, III/113/9.

éne anne: **é+din** IV/117/5.

ér er, yiğit; karş.: **er**: I/29/18; **é+din** I/30/8; **é+ler** I/29/7, I/32/11, 15.

er er, yiğit; karş.: **ér**: III/115/10.

ér- imek fiili, olmak, mevcut olmak; karş.: **é-: kâmil é-seng** I/109/11.

ÉR Mingbay ö.i. karş.: **Bâtır, Bâtır Mingbay, Mingbay**: I/30/13, 15, I/32/7.

ésit- iştirmek; karş.: **eşit-: é-se** IV/118/4.

eşit- iştirmek; karş.: **ésit- : e-ip** I/32/7.

ét- etmek : **é-pedi** IV/117/13.

Evliyâ Ata ö.i.: **E+ğa** I/32/14.

evvel < Ar. önce: IV/117/1.

éyle- eylemek: **é-di** III/113/20, III/114/2.

fâdşâh < Far. padişah: III/112/7; **f+larmı** III/114/3.

fânî < Ar. fani, ölümlü: II/109/7.

fânşad < Far. **pânşad** (<**penc sad** ‘beş yüz’) Hanlık döneminde bir unvan, beş yüz başı: **f+lar** III/112/5.

fark < Ar. ayrılık, başkalık: **f. kıl-** I/31/7, I/31/15.

Fergâné ö.i.: **şehr-i Fergâném** II/109/2.

ğayret < Ar. himmet; çalışıp çabalama: **ğ+ine** I/30/1, 11.

ğazât < Ar. **ğazavât** din uğruna savaş: **ğ. éyle-** III/113/20.

gübürnaştır < Rus **gubernator** vali: III/112/9, III/114/1.

günây < Far. **günâh** dinî suç, Allah’ın emirlerine aykırı olan her şey : **g+dan** IV/117/2.

hadis < Ar. **hâdis** hadise, yeni ortaya çıkan bir durum: I/30/5.

Hak(k) < Ar. Allah, Tanrı: **H+ğa** III/115/20.

halk < Ar. ahali, halk: **h+ı** III/113/11.

han < Far. hükümdar, hakan; karş. **kan: h+ı** III/114/11, III/115/17, 21, III/116/1.

hatunlık < Ar. T. kadınlık: I/29/1.

havâ < Ar. hava: **h+dan** I/31/12.

havâze < Far. nokta, yer, karakol: III/112/6.

hazer < Ar. sakınma, kaçınma, korunma, çekinme : **h. kıl-** III/116/4.

her < Far. hep, bütün: II/109/13, IV/117/2.

hergiz < Far. asla, hiç bir zaman: II/109/9.

hiç < Far. hiç, önemsiz, değersiz: IV/118/16; **h. kim** II/109/7.

Hîve ö.i. : **H+ğa** III/115/14.

Hudây < Far. Allah: I/30/8; **H+ning** I/31/11; **H+dı** IV/117/2; **H+dan** IV/117/1.

Hudâyâr Han ö.i.: II/109/1.

huşuşan < Ar. özel olarak, ayrıca: II/109/5.

ındık- (?) kızışmak: **ı-tınday** I/29/18.

iç- içmek: **i-ip** I/31/19.

ini küçük erkek kardeş: **i+m** II/109/3. **is** iş, durum; karş.: **iş**: **is basta-** I/30/13. **iş** iş, durum; karş.: **is**: **i. kıl-** III/115/10. **it** it, köpek: IV/117/10.

İtşemes ö.i.: IV/117/9.

İzā < Ar. **İzā** incitme, eziyet verme: **i. bol-** III/113/21.

kaç- kaçmak: **ķ-tı** I/29/21; **ķ-adı** I/32/10; **ķ-ıp ket-** III/113/21; **ķ-a başla-** III/112/8, III/114/16; **ķ-ğah** I/32/14; **ķ-ķanda** III/115/3.

kāfir < Ar. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan; küfreden, küfredici; metinde **kāfir** sözü ile Ruslar kastedilmektedir: I/29/17, I/30/18, 20, I/31/8; **ķ+ni**, I/31/21, I/32/2; **ķ+di** I/29/15, I/30/2, 14, I/32/6, 12; **ķ+ğa** I/31/20; **ķ+ge** I/29/9; **ķ+ler** I/29/22, I/31/9, I/32/8.

Kafnun < Rus. ö.i.: Kaufman: III/114/9.

ķahraman < Far. yiğit, cesur: I/30/15. **ķaķ-** çalmak; çığırmaq: **na ra ķ-tı** I/29/22.

ķaķsar- titretmek, sarsmak: **ķ-up** IV/117/8.

ķal- kalmak : **ķ-madı** I/31/3.

ķala < Ar. **ķal a** kale, hisar, şehir; karş.: **ķal a** : IV/118/14; **ķ+dan** I/29/5; **ķ+sın** IV/118/1, 17.

ķal a < Ar. kale, hisar, şehir; karş.: **ķala** III/113/11.

ķamal kale, hisar: **ķ+da yat-** I/29/1.

ķamçı kamçı: III/115/3.

kāmil < Ar. olgun, eksiksiz, tam: **k. ér-** II/109/11.

ķan < Far. **ķan** hükümdar, hakan; karş.: **ķan** : **ķ+ıma** IV/118/9.

ķara kara, siyah: I/32/6, IV/118/3.

ķara- bakmak: **ķ-p** I/32/10, 17.

ķarangġu karanlık: I/31/5.

ķara Sart ö.i.: IV/117/12; **ķ+tı** IV/118/6.

ķaravul gözcü, nöbetçi: III/113/3. **ķar(t)n** karın: **ķ+ı** III/115/1.

ķarsı karşı; karş.: **ķarşı**: IV/118/4.

ķarşı karşı; karş.: **ķarsı** : **ķ+kel-** III/114/11.

ķat- katmak, eklemek; katılmak, kaskatı kesilmek: **ķ-maydur** II/109/8.

ķaydan nereden: IV/117/6.

ķayķı kıvrık, içe kıvrık: IV/118/6.

ķazak Kazak: IV/117/13; **ķ+tı** IV/118/2; **ķ+ķa** IV/118/15, 18.

ķāzī < Ar. şeriat hakimi: III/115/15.

ķeçe gece; akşam: **ķ+ler** II/109/9.

ķék öç: **k. ét-** IV/117/13.

ķel- gelmek; karş.: **ķé(l)-**: **ķ-di** III/113/1; **ķ-medi** III/112/13; **ķ-geni** III/112/; **ķ-genin** IV/118/13; **ķ-ip** III/114/12; **ķ-ip turuş-** III/112/10.

ķé(l)- gelmek; karş.: **ķel-** : I/28/20, I/29/2, I/29/3, I/31/18, IV/117/8, 12; **ķ-edi** I/29/7; **ķ-genin** IV/117/13.

ķelavaçup ö.i.: III/112/11, III/113/1, 15, III/115/13.

ķemdik < Far. T. eksiklik: **ķ+ti** IV/118/16. **ķenesarı** ö.i.: IV/118/9.

kêş- vazgeçmek: **keç-**: **k-ti** IV/117/4. **kêşeki**

dünkü, önceki: **keçeki**: IV/117/3.

kêşir- başışlamak, affetmek: **kêçür**: **k-gey**

IV/117/2. **ket-** gitmek; karş.: **kêt-**: **k-ip** III/113/20.

kêt- gitmek; karş.: **ket-**: I/28/19; **k- bedi** I/28/19.

ketpen < Far. çapa: IV/118/14.

kı(l)- kılmak: **ķ-dı** I/31/9, III/115/8, 22; **ķ-madı** I/31/7; **ķ-ur** III/115/10; **ķ-mas** III/116/4; **ķ-sam** II/109/13; **ķ-ıp yür-** III/114/19.

ķılın- yapılmak, kılınmak: **ķ-dı** I/31/15.

ķılıs- (birlikte) yapmak: **ķ-tı** I/29/10.

ķır- kırmak: **ķ-dı** IV/118/6; **ķ-a başla-** III/112/16.

ķıyal hayal: **ķ+da** IV/118/15.

ķıyāmet < Ar. kıyamet, dünyanın sonu: **ķ+ni** II/109/10.

ķızıķ ilginç; kızışmış, şiddetli: III/113/7.

ķızıķ- ilgilenmek, ilgisini çekmek; kızışmak: **ķ-ġan** I/32/15.

ķim kim: III/116/4; **hıç k.** II/109/7.

ķir- girmek: **ķ-di** I/30/22, I/31/1; **ķ-gen** I/30/15; **ķ-e başla-** III/113/16.

ķirpik kirpik: IV/118/6.

ķiy- giymek: **ķ-gen** III/114/21.

ķiyik Bay ö.i. : **ķ+dan** IV/117/8.

ķiy(i)n sonra, arka: I/32/1, 10, 18; **ķ+inen** I/32/15.

ķoruķ- korkmak: **ķ-ķanıdın** III/115/17.

ķoy- koymak: **ķ-dı** I/30/6, III/113/3.

ķöçe < Far. **ķūçe** küçük sokak, dar sokak: **ķ+lerge** I/29/8.

ķök gökyüzü: III/115/7.

ķöm- gömmek : **ķ-di** III/112/4.

ķömüş- birlikte gömmek : **ķ-ti** III/113/14.

ķöp çok, fazla: I/30/14, I/31/21, III/113/19, IV/118/6; **ķ+din** III/113/12.

ķöpte- çoğalmak : **ķ-di** I/30/18.

ķör- görmek : **ķ-meding** IV/118/16; **ķ-sengiz** T/28/18, I/29/13, 20, I/31/21; **ķ-gen** I/30/5.

ķudret < Ar. güç, kuvvet: I/31/11.

ķ+ing T/29/2.

ķur bkz.: **ķurġāne**: **ķur u ķurġāne** ‘mal mülk’ : **ķ+u ķurġānesin** III/114/17.

ķur- kurmak: **ķ-dı** III/112/6.

ķurġāne bkz.: **ķur**: **ķur u ķurġāne** ‘mal mülk’ : **ķur u ķ+sin** III/114/17.

ķuruķ kuru: III/115/8.

ķus kuş: **ķuş**: IV/117/10.

ķuv- kovmak : **ķ-ıp tasta-** I/32/16.

ķuvıs- I kovalamak, takip etmek: **ķ-tay** (<**ķuvıs-tı ay**) I/29/16.

ķuy- (sıvı) dökmek : **ķ-up** I/31/12.

ķücābe (?) çuval: **ķ+dök** III/115/1.

ķümbürle- gümbürlemek: **ķ-ydür** III/114/5.

ķün gün, gündüz; güneş: III/113/7.

ķ+de III/115/21.

leşker asker: I/31/4.

I. çek- III/112/1.

maḥrem < Ar. gizli, herkese söylenmeyen: I/31/18; **m+ġa** I/31/17.**ma lūm** < Ar. belli, bilinen: **m. kııl-** I/29/10.**maşq** < Ar. **meşq** alıştırma: **m+ġa** I/28/21.**Mayda Yulġun** ö.i.: III/114/13.**Maydan** ö.i.: IV/117/7.**Maykara** ö.i.: Babacan'ın küçük yaştaki oğlunun adı: **M+day** IV/118/7.**mayus** < Ar. **me yūs** ümitsiz: **m. bol-** III/115/19.**médal** < Rus. madalya: **m+ın** III/115/16.**men I** ben: **m+i** II/109/8.**men II** ile, beraber; birlikte; karşı: **menen:** I/28/19, I/29/11, I/31/11.**menen** ile, beraber; birlikte; karşı: **men II:** I/31/8. IV/117/5, 9, IV/118/11, 12, 14.**meskūn** < Ar. içinde insan oturan yer: **rub -ı meskūn** 'dünyanın kara bulunan dörtte bir kısmı' III/116/5.**Meşet** ö.i. : **M+ke** III/113/6.**meydān** < Ar. geniş, açık, düz alan, meydan:**m+da** I/31/16.**mıltık** tüfek: IV/118/4; **m+dan** I/29/17; **m+ı** I/32/3.**mınav** işte bu, işte: IV/117/7.**min-** binmek : **m-geni** IV/118/3.**Mingbay** ö.i. **Bātır, Bātır Mingbay, Ēr Mingbay:** I/30/19.**mingestir** bindirmek: **m-ip** IV/118/8.**mollā** < Ar. molla, büyük alim: III/113/18.**Mollā Ālim Kūl** ö.i.: Kokan Hanlığında Andican valisi, Hanlıktaki iç mücadelelerden sonra hakimiyeti ele geçirmiş (1863) ve Ruslara karşı savaşmıştır; karşı: **Ālim Kūl, Emīr-i Leşker:** I/29/13, I/30/3, I/31/19.**Mollā Şālih** ö.i. : III/113/17.**musahḥar** < Ar. **müsaḥḥar** elde edilmiş; boyun eğmiş: **m. kııl-** III/115/22.**Musulmān** < Ar. Müslüman: I/31/8, 14, I/32/5, II/109/11.**muşla-** < Far. T. yumruklamak: **m-dı** III/115/4.**na ra** < Ar. **na re** yüksek sesle bağırma, nara: I/30/1; **n. kaq-** I/29/22. **nayza** < Far. **neza** mızrak: I/29/16.**naẓm** < Ar. vezinli, kafiyeli söz:I/28/18. **ne ne:** II/109/13, III/115/10.**nemene ne:** I/32/9.**nūr** < Ar. aydınlık, ışık, parlaklık: II/109/5.**nuşret** < Ar. zafer, üstünlük, yardım, Allah'ın yardımı: **n. ber-** III/115/9. **ok** ok: I/29/19, III/114/15; **o+ı** I/30/21; **o. at-** I/30/20.**Orman** ö.i.: **O+ımdın** II/109/6.**orta** orta : **o+sına** IV/118/1.**Orus** Rus: III/112/1, III/114/4; **O+nıngı** III/112/.**oyla-** düşünmek: **o-p tur** IV/117/6.**ökte-** telaşa kapılmak : **ö-di**I/30/17. **öleng** şarkı : **ö+i** II/109/.**ölgendik** ölmüşlük: **ö+ti** IV/118/15. **öltür-**öldürmek : **ö-düngı** IV/118/5, **ö-di** I/30/2.**öz** öz, kendi: III/113/13; **ö+lerin** I/29/10; **ö+ümge** II/109/13; **ö+iningı** 32/3.

pâre < Far. parça, bölüm: I/30/3; **p+ni** I/29/20. **piket** <

Rus. ileri gözetleme mevzii: **p+ke** III/113/4.

rub < Ar. dörtte bir, çeyrek: **r.-ı meskûn** ‘dünyanın kara bulunan dörtte bir kısmı’ III/116/5; **r+ımı** III/116/5.

sal- salmak: **s-dı** IV/117/10; **s-up al-** IV/118/1.

sallat < Rus. **soldat** asker; karş.: **şallat: s+nı**

I/28/21. **şallat** < Rus. **soldat** asker; karş.: **sallat:**

III/113/3. **san** sağrı : **s+ın** I/29/19.

Sart ö.i.: **Sart:** III/113/5, IV/117/13; **S+tuṅḡ** IV/117/14; **S+da** IV/118/15.

sas- acele etmek : **s-adı** I/32/8; **s-ḡan emey** I/32/9.

sat- satmak: **s-maydur** II/109/12.

say küçük dere, çay: **s+ḡa** I/29/21.

selâm < Ar. selam: **s+dı** IV/118/9.

Semerḡand ö.i.: III/115/7; **S+ḡa**

III/114/9. **sep-** serpmek: **s-keni** IV/118/12.

ser-bâz Kokan ordusunda süvari: **s+ı** III/114/8.

sıltıḡ aksama, aksak yürüme : **s+day** I/29/21. **sındı**
gibi: I/31/10.

Sır Deryâ ö.i.: **S+da** III/114/13; **S+dın** III/115/11.

sıyıs- sığışmak: **s-pay** I/29/8.

Sibir Sibiryâ: III/114/2.

sonḡsonra: I/30/4, 5, I/31/2III/115/9, IV/118/13.

soy- kesmek, derisini yüzmek: **s-adı** I/32/1; **s-sam** .

söz söz: **s+di** I/28/20; **s+in** IV/117/14; **s. basta-** IV/117/1.

şulṭân < Ar. **şulṭân** padişah, hükümdar: **ş+ımḡa** III/112/9. **şuv**

su: I/31/17, 19; **s+dı** I/31/18; **s+day** I/32/5, 11, IV/117/9. **şüyen-**

dayanmak, yaslanmak : **s-ip** IV/117/4.

şüyret- sürümek : **s-tim** I/28/23; **s-ıp** I/29/19. **şâh- bâz**

< Far. yiğit, gösterişli adam : **ş+ı** III/114/4. **şap-** hızla

koşmak : **ş-tı** IV/118/4.

şay çay: **ş+dan** IV/117/12.

şeh(e)r < Far. **şehr** şehir, kent: **ş+de** III/112/3; **ş+ini** III/114/7; **ş-i** Çimkentke

III/113/2; **ş-i Fergânemdin** II/109/2.

şeker < Far. şeker: IV/117/12.

şekmen bir tür uzun erkek üst giysisi: IV/118/11.

Şernayıb ö.i. M. G. Çernyaev; karş.: **Curnayub:** I/28/17, I/29/3, I/30/22, I/32/13, ;

Ş+nı I/28/18.

şık- çıkmak; karş.: **çık-:** **ş-tı** IV/117/6; **ş-a** IV/117/8.

Şüreḡan ö.i., bir kale adı : **Ş+nı** III/115/21.

şürü < Ar. **şürü** ‘girişme, başlama’: **ş. tart-** ‘hizaya geçmek’ I/28/17.

tâbi < Ar. bağlı olan, boyun eğen: **t+bol-** III/116/1.

taf- bulmak: **t-may** III/115/3.

taḡı daha: **taḡı:** I/31/20.

tal- bayılmak : **t-dı** III/115/18.

tanḡtan: **t. at-** II/109/10.

tart- çekmek: **t-tı** I/28/17.

tas- taşmak : **t-adı** I/32/5; **t-ḡanı** I/32/11.

- tasta**-bırakmak, terketmek; kesinlik ifade eden tasvir fiili; karş.: **taşla-** **t-dı** I/30/16;
t-day (<**t-dı+ay**) I/32/16.
taş taş: **t+mı** III/115/7.
Taşkend ö.i.: III/112/3, III/114/7; **T+ge** III/113/15; **T+ke** III/113/8.
Taşkendlik Taşkentli: III/113/18.
taşla- bırakmak, terketmek; kesinlik ifade eden tasvir fiili; karş.: **tasta-** **t-dı** III/114/18, III/115/12.
tav dağ: I/29/14.
têngdik eşitlik (?) : **t+ni** IV/118/18.
tengri tanrı : **t+m** III/115/9. **tepin-**
tepinmek : **t-ip** I/30/9.
ter ter: **têr**: **+leri** III/115/2.
terze < F. **tersā** Hristiyan: III/115/5.
tey- değmek: **t-edi** I/32/4.
tınav burun deliği: I/29/11.
tofrağ toprak: I/31/6. **toğ**
tok: IV/118/12.
tokuş- tokuşmak, çarpışmak : **t-tı** III/114/14.
tolayla- dolanmak, kuşatmak : **t-p** I/30/18. **tolğav**
epik şiir, destan: **t+ı** IV/117.
tolkı- dalgalanmak : **t-p** IV/117/9.
top top: **tof**: **t+ğa** I/30/12.
torı doru: I/29/11.
torumtay atmaca: **t-dan** IV/117/10.
Tölek Bâtır ö.i. : **T+dıngı** IV/118/8.
töre üst düzey yönetici: **t+miz** III/115/13.
tört dört (4): **t+in** I/30/16.
tört ming dört bin (4000): I/30/20.
tuman duman: I/31/6.
tur- kalkmak; durmak, kalmak; şimdiki zamana işaret eden tasvir fiili: **t-sağ** IV/117/6; **t-up** III/113/10, III/114/10; **t-masdın** III/112/11.
turus- duruşmak; karş.: **turuş-** : **t-tı** I/29/14. **turuş-**
duruşmak; karş.: **turus-**: **t-tı** III/112/10. **tut-** tutmak
: **t-tı** I/31/22.
tutuş- tutuşmak : **-tı** III/112/14. **tuv-**
doğmak : **t-ğan** IV/117/5.
tüp dip: **t+inde** I/29/14.
Türkmen ö.i.: III/115/19.
tüs- düşmek: **t-tı** I/32/13.
tüy- dövme: **t-üp** I/29/9.
tüye deve: **t+ni** I/31/22.
t+sine I/32/4.
u I o; karş.: **ul**: I/29/3, I/30/22. **u**
II < Far. ve: III/114/17.
ul o; karş.: **u I**: III/113/21; **angā** III/113/11.
ur- vurmak : **u-dı** I/30/12; **u-up** I/32/2.
urus çarpışma; savaş; karş.: **uruş**: **u+ğa** I/29/6.

uruş çarpışma; savaş; karş.: **urıs: u+tı** III/112/12.

uruş- çarpışmak; savaşmak: **u-t ı** III/113/10, III/114/12; **u-masdın** III/112/7. **usta-** tutmak; karş.: **uşla- : u-p al-** IV/118/7.

uşbu işte bu: III/115/5.

uşla- tutmak; karş.: **usta- : u-p**

III/114/1. **üç** üç (3): I/30/16.

Ürgenç ö.i.: III/116/1.

üyret- öğretmek: **ü-tim** I/28/21.

yağ yan, taraf, kenar: **y+dan** I/29/3, 4, I/30/22, I/31/1.

yağuz yalnız, tek; biricik: I/30/19.

yalmavız cadı : **y+day** I/30/10.

yamğur yağmur: I/31/12. **yār** <

Far. sevgili:**y+i** I/30/8. **yat-**

yatmak: **y-ğan** I/29/1.

yer yer; karş.: **cer, cêr:** I/30/1, I/31/5, III/115/8, IV/118/18.

yet- yetmek, ulaşmak; karş.: **cêt-: y-e başla-** III/113/8. **yığ-** toplamak; karş.: **cıy-: y-ıp** III/113/19.

yığıl- toplanmak: **y- ıp** III/115/15. **yığla-**

ağlamak: **y-dı** III/115/20; **y-ban** II/109/9.

yıkıl- yıkılmak: **y-dı** III/115/18.

yifek ipek: III/114/21.

yigit yiğit; genç: III/115/12.

yür- hareket etmek; yürümek, gitmek; herhanġ bir durumda bulunmak, olmak; karş.:

cür-: y-gen III/114/20; **y-üp** I/31/16.

yürüş- sefere çıkmak : **y-ti** III/114/10. **zakatta-** <

Ar. T. vergi salmak : **z-dı** IV/118/2.

zamân < Ar. zaman, vakit, süre: **z+ında** IV/117/3. **zengbirek** <

Far. **zenbürek** top: I/28/22, I/32/1; **z+ni** III/114/6. **zer** < Far.

altın: III/116/2; **z+leri** III/114/22.

zor < Far. **zür** büyük, heybetli; güç, kuvvet: III/112/7.

SONUÇ

Kırgız Anlatmalarında Rusların Türkistan Ülkesindeki Fetihleri adlı derlemede yer alan elyazmaları Türkistan halkının Rus işgaline karşı verdiği mücadeleleri tasvir eder. Dolayısıyla, Çarlık Rusyasının Türkistan ülkesini “işgal” değil de “ilhak” ettiği söylemlerine karşı bir kanıt niteliğindedir (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ziyayev, 2007: 8-13).

Hacim olarak en büyük olan *Orus Leşkerining Türkistan'da Tārīh 1269-1272 Senelerde Kılğan Fütūhātı* adlı birinci elyazmasında Çağatay Türkçesinin yanı sıra Karluk grubu Özbek Türkçesi ve Kıpçak grubu Kazak Türkçesi unsurlarının serbestçe ve yan yana kullanılması hem destan anlatıcısının hem de dinleyicisinin karışık dilli toplum üyeleri olduğuna işaret eder.

Metinlerde standart bir imlânın bulunmaması, telaffuzun olduğu gibi yazıya aktarılması, elyazmalarına ilgili dönem Çağatay, Özbek ve Kazak Türkçelerinin ses tarihi araştırmalarına ışık tutacak birer malzeme niteliği kazandırmaktadır.

KAYNAKLAR

AÇA, M. (2002). **Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği.** Kömen Yayınları: Konya.

BALAKAYEV, M.; KORDABAYEV, T.; HASENOVA, A; ISKAKOV, A. (1967). **Kazak Tiliniñ Grammatikası-1. Morfologiya.** Kazak SSR-niñ “GILIM” Baspası: Almatı.

BARTOLD, V.V. (1998). **Tyurki, Dvenadtsat’ Lektsiy po İstorii Turetskih Narodov Sredney Azii.** TOO ‘Jalın’: Almatı.

BUDAGOV, L. (1869). **Sravnitel’nyy Slovar’ Turetsko -Tatarskih’ Nareçiy.** Tom I-II. Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk’: S-Peterburg’.

CLAUSON, Gerard. (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.** London: Oxford Universty Press, Ely House.

DEVELLİOĞLU, F. (1986). **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat.** Aydın Kitabevi: Ankara,

ECKMANN, J. (1988). **Çağatayca El Kitabı. (Tercüme: Günay Karaağaç).** Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3412: İstanbul.

İL’MİNSKİY, N. İ. (1860). **Materialı K’ İzüçeniyu Kirgizskago Nareçiya. Uçeniy Zapiski** (İ zdavayemiya İmperatorskim’ Kazanskim’ Universitetom’), Knijka III (107-159 s.), Knijka v Tipografii Universiteta: Kazan’.

_____. (1860). **Materialı K’ İzüçeniyu Kirgizskago Nareçiya (Prodoljenie).** **Uçeniy Zapiski** (İzdavayemiya İmperatorskim’ Kazanskim’ Universitetom’), Knijka IV (53-165 s.), v Tipografii Universiteta: Kazan’.

_____. (1861). **Materialı K’ İzüçeniyu Kirgizskago Nareçiya (Okonçanie).** **Uçeniy Zapiski** (İzdavayemiya İmperatorskim’ Kazanskim’ Universitetom’), Knijka I (130-162 s.), v Tipografii Universiteta: Kazan’.

KALKAN, M. (2006). **Kırgızlar ve Kazaklar.** Selenge Yayınları: İstanbul.

KARAMANLIOĞLU, A. F. (1994). **Kıpçak Türkçesi Grameri.** Ankara: TDK Yayınları, 579.

KOCAOĞLU, T. (2003). **“Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é / i Meselesi”.** **Türk Kültürü.** Sayı: 483-484: Ankara.

KOLESNİKOV, A.; KAMALOV İ. (2011). **Avrasya Türkologları Sözlüğü, I. Cilt, 1.** Kitap. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

KUDAYBERGENOV, S., TURSUNOV, A. ve SIDIKOV C. (1980). **Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, I. Bölüm, Fonetika cana Morfologiya.** İlim Basması: Frunze.

MELİORANSKİY, P. M. (1894). **Kratkaya Grammatika Kazak-Kirgizskago Yazıka. Çast I. Fonetika i Etimologiya.** Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk’: Sanktpeterburg’.

MUTÇALI S. (1995). **Arapça-Türkçe Sözlük.** Dağarcık Yayınları: İstanbul.

ORALOVA, G. (2004). **“Jankoja Batır Dastanı”.** **Akikat,** No: 10: Almatı.

ÖNER, M. (1998). **Bugünkü Kıpçak Türkçesi.** Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Özbek Tilining İzohli Luğati I, II. (1981). Editör: Z. M. Ma’rufov. Rus Tili Naşriyoti: Moskva.

STEINGASS, F. (1998). **A Comprehensive Persian-English Dictionary.** Typopress: Lebanon.

TEN İŞEV, E. R. (1984). **Sravnitel’no-İstoricheskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Fonetika.** İzdatel’stvo Nauka: Moskva.

TÖMÜR, Hemit. (1987). **Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi (Morfologiya).** Milletler Neşriyati: Pekin.

-
- TURSUNOV, U.; MUHTAROV, C.; RAHMATULLAYEV Ş.** (1975). **Hozirgi O'zbek Adabiy Tili.** O'qituvchi Neşriyati: Taşkent
- Uygur Tiliniñ İzahliq Luğiti.** (1990). (Hazırlayanlar: YAKUB, Abliz; ĞEYURANI, Ğenizat vd.). Şıncañ Heliq Neşriyati: Ürümçi.
- VESELOVSKIY, N.** (1894). **Kirgizskiy Razskaz' o Russkih' Zavoyevaniyah' v' Turkestanskom' Kraye, Tekst', Perevod' i Prilojeniya.** Fakultet Vostochnih Yazikov': S-Peterburg.
- YUDAHİN, K. K..** (1985). **Kirgizsko-Russkiy Slovar I, II.** Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovetskoy Entsiklopedii: Frunze.
- ZİYAYEV, H.** (2007). **Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele.** (Çeviren: Ayhan ÇELİKBAY). TDK: Ankara.